

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 122

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ YAYINLARI NO. : 12

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

7. MİLLÎ
MEVLÂNÂ SEMPOZYUMU

13 ARALIK 1995

MEVLÂNÂ VE GOETHE'DE İNSAN

Prof. Dr. Roger Garaudy - Çev.: Abdullah Öztürk*

Marathon savaşından Poitiers savaşına, Haçlı Seferleri'nden Sömürgeciliğe ve bugünkü dünyamızın Kuzey ve Güney diye ikiye bölünmesine kadar varan olayları, Doğu ve Batı arasında yıllarca süren cehalet ve sürtüşmeleri bir tarafa bırakırsak, Mevlâna ve Goethe'nin fikir birliği, bize farklı kültürler içinde tabiat ve Allah te-lakkilerine sahip olan insanların nasıl büyük bir birlik oluşturabileceğini göstermektedir.

Mevlâna ve Goethe de bizim gibi, dünyanın parçalanıp kutuplaşma dönemini yaşadılar. Onlar, bize fırtınalı zamanlarda nasıl yaşamamız gerektiğini öğrettiler.

XII. yüzyılda Mevlâna, Orta Asya'dan gelen Cengiz Han'ın askerlerinin istilâlarını ve Batıdan gelen Haçlı'lann saldırılarını görmüştür.

Goethe, 1789 yılında Fransız İhtilali'nin Avrupa'daki teokratik hakimiyete son verdiğinde 40 yaşında idi; Napolyon'un Almanya'yı işgal ettiği 1813'de 64 yaşında idi; Fransa'daki eski rejimin 1815'de kanlı restorasyonu esnasında 66 yaşında idi.

Bugün çok kötü bir bölünmeyi yaşıyoruz: Sömürgecilikten ve aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ve Irak'ın tahrip edilmesinden sonra Amerikan hegomanyasının dünyaya empoze ettiği, devrimizin en büyük putperestliği olan batıl serbest pazar ekonomisi dininden dolayı dünyamız ikiye bölünmüştür.

Dünyayı geniş bir pazar yapan serbest pazar ekonomisinin vahşi rekabet kanunları zenginliğin toplumun belli bir kesiminde, sefaletin de toplumun diğer kesiminde toplanmasına neden olmuştur. Serbest pazar ekonomisi sisteminin insanı sömüren canavar mantığı, bir kısım insanların servet yağmalayıcısı olmasını, diğer insanların da sömürülmesini ve esaretini gerektirmektedir.

Dünyamızdaki tabii kaynakların yüzde sekseni, yüzde yirmi insan tarafından kontrol edilip tüketildiğinden, her yıl kötü beslenme ve açlıktan dolayı 25 milyon insan ölmektedir. Bu ölüm miktarı bir yıla bölünse bir günde ölenlerin sayısı Hiroşima'da atom bombasından ölenlerin sayısına denk gelir. Buna ilaveten zengin yerküremizde

* Selçuk Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi.

dünya pazan, "ödeme gücü olanın" pazan halini dönüştüğünden şimdiden 26 milyon işsizler ordusu mevcuttur.

İşte bu durum, Goethe'nin Faust'un da en trajik misalini oluşturduğu Batı medeniyetinin ürünüdür.

Faust'un teması, Rönesans'da dünyanın, Allah yerine bizzat insanoğlu tarafından idare edilmesi fikrinin neticesi olarak kapitalizmin ve sömürgeciliğin doğduğu yıllarda işlenir.

XVI. yüzyılda İngiliz Marlowe'nin ilk Faust'u "insan, güçlü beyniyle bütün yaratıkların hâkimi ve rabbi olan bir Tanrıdır" görüşünü ifade ediyordu. Goethe Faust'unda böyle bir iddianın bütün neticelerini sergiledi. Doktor Faust, Şeytan ile bir anlaşma yaptı. Faust, rasyonalize ve teknik bir bilim karşılığında hayatını şeytana sattı. Goethe'nin işte bu Faust trajedisi, eserin özünü oluşturur. Goethe, 1773 yılında 24 yaşında iken Faust'u yazmaya başlayıp ölümünden bir kaç ay önce 1832'de ancak tamamlayarak Faust tipli insanın yani Batı insanının iflasını bu eserinde sergilemiştir.

Bu Faust tipli insan, maddeye ve insana hâkim olmak için büyük bir gayret gösterir. Durup dinlenmeden çalışmakta fakat yaradılışını ve ölümünü unutup kendi kendine yeterliliğiyle mağrur olmaktadır. Ulaşabileceği en son noktaya ulaştığını sandığı ve kendisine hitâben "sen ne harikası!" diye haykırdığı zaman ölmek üzeredir. İnsanların bütün arzularını tatmin edebileceği, yeni şehri inşa eden şantiye ve makinaların sesini, kulaklara hoş gelen bir mûsikî gibi dinler. Halbuki geleceğin şehrinde işçilerin çalışma sesi sandığı şey, sadece Şeytan-Mefisto'nun emirleri üzerine bizzat kendi mezarnı kazan mezarlıkların kazma kürek sesidir. Bu, Faust tipli insanın şeytanla anlaşmasının sonucudur.

Bugün biz, faustiye medeniyetin akıbetini ve onun meydana getirdiği Faust tipli insanın ahlakî çöküntüsünü yaşıyoruz.

Fakat Goethe'nin, eserinin seyrinde hayal meyal gördüğü umudun belirtilerini bugün görebiliyoruz. Bu belirtiler, modern promete olan Faust tipli insan düşüncesini yıkmaktadır.

Faust'un beyhude arayışı sonucu ulaşamadığı Mutlak Varlığa ulaşmayı Goethe, Doğu dünyası ve Hz. Mevlânâ'nın görüşlerini tanıma sonucunda elde etti.

1813 ve 1829 tarihleri, Goethe 'nin hayatında önemli tarihlere dir.

1813'de batının insana bakışına ve saldırıya uğramış milletin sıkıntılına kendini kaptıran Goethe, paramparça olan Avrupa kâbusundan kurtulmanın yolunu ancak Doğu düşüncesine kaçmakta görür; O, bunu "zamanın ilac" olarak kabul eder.

Bu düşüncenin aksine 1829 yılında Doğuya kaçmayı düşünmez. Fakat Hafız, Feridüddin Attar ve Mevlâna'nın eserlerinde, yaradılışını ve ölümünü müdrük bir insan tipini; hareket halinde olan mevcûdattaki hayatın tümüne katılan insan tipini keşfeder.

Goethe'nin bu tekamülünün hareket noktası, cinsellik duygusundan aşk duygusuna geçişi gösteren Faust-Marguerite aşkında temsil edilen değişimdir. Bu cinsellikten aşka geçiş, Divan'ında kendi adının Hatem, sevgilisi Marianne de Villemer ' in adının ise Züleyha olması şeklinde görülür.

Sadece aşk, Geothe'yi Faust'un macera çıkmazından kurtarmayı sağlar.

Bu aşk, sadece insanoğlunun başkasına karşı kalbinde duyduğu maddî bir aşk değildir; fakat en küçük bir okyanus dalgasından insanın Allah ile olan en yüce alâkasına kadar kainattaki herşeye karşı muhabbetin hareket gücüdür. Bu aşk, dünyaya hayat bahşeden en büyük güçtür.

Kadın, erkek için ilahî aşkın müjdecisi ve ilk öncüsüdür. İlahî Komedyada ' sında Dante, Beatrice'e aşık olma neticesinde kalp gözü ile Allah'a doğru yükselmenin usûlünü, sûfilerden öğrenmiştir. "Aşk göğü ve yıldızları harekete getiren bir faktördür."

Goethe'nin bu sûfilerden elde ettiği tecrübe neticesinde her eserin kadın kahramanları güzel bir görünüm alır: Iphigénie, bizzat kendi nefesine hakim olduğundan Orest şeytanlarından kurtulur. Edmond'daki Klärchen özgürlüğün timsali olarak esir kahramana görünür. Kendi safiyeti içinde Marguerit'in aşkı Faust'a cehennemî bir halletin ötesinde ilahî lutfu bahşeder.

Mevlâna Mesnevi'sinde (V. cilt, 3843) "Aşksız dünya ölü olacaktı" der. Aşk, Mevlâna'nın ifade ettiği Allah'a doğru yükselişle elde edilir : "Sen meniden akla kadar seyahat ettin" (III. cilt 1973) der. İnsan, inorganik maddeden, önce bitki, sonra hayvan daha sonra insan alemine geçiren, bu yüce terfi dönemidir. Mevlâna: "İnsan şu andaki halet-i ruhiyesinden hareketle tekrar değişecektir" (Mesnevi IV. cilt, 553 - 554) der.

Goethe, L'Éternel Féminin adlı eserinde "bizi etkileyen, cezbeden ve harekete geçiren" kadının gücünü, hem insanın ferahlamasına sebep olan güç, hem de bu insanoğlunu tabiata bağlayan güç olarak görmüştür.

Tabiat, Descartes'in düşündüğü gibi arzulanmayı tatmin etmek için kendisine "hâkim ve mâlik" olduğumuz ölü bir madde değildir. Fakat tabiattaki varlıklar Allah'a işaret eden birer âyettirler ve âyetler bize "vâkadan manâya" geçmemize ya da Kur'an-ı Kerim'den ilham alan Goethe'nin dediği gibi "Her lambada en yüce nurun tecellisini " görmemize çağında bulunuyorlar.

Bir kimseyi beşerî aşktan ilâhî aşka götüren bu kutlu yol, yüce hakikat zuhur edinceye kadar, küçük "ego" dan ilâhî zata ulaşmak için-Hindu zahidlerinin ve kutsal

Hint kitapları Upanişadların belirttiği gibi-zühde ve takvaya sanılıp dünya nimetlerinden yüz çevirmekten geçer. Bu yüce hakikat için insanda olması gereken en yüksek duygu, fenâ fillâha ulaşmaktır.

İnsanoğlu cüzi arzularından, cüzi ihtiraslarından, çevresiyle, kültürüyle, kendine özgü kurallarla birlikte kul köle olduğu bütün putlardan annmazsa, Allah ile birliğe hiç bir zaman ulaşamaz.

Sadece bu sülûflerin fenâsı, hiçbir şeye bağlanmadan bütüne bağlanarak bekâya, Allah'ın birliği ile bütünleşmeye götürebilir.

Bu düşünce hareketini, önce Yunan sonra Batı yorumu olarak insanın maddi varlığından vazgeçmesi şeklinde anlamamak tamamen yanlıştır; Yahudi, Hıristiyan ya da Müslüman geleneğinde "nefsi" zayıflık, Allah ile irtibat dışında varolma iddiasıdır. "Bu kendi kendine yeterlilik duygusu, insandaki ruhi yücelik duygusunun zıddıdır."

Mükemmel insan olan İnsan-ı Kâmil, aksine bu "kendini beğenmişliğin dar kılıpları içine kapanmayıp yaradılışını ve ölümünü müdrük olan insandır. Beşeriyeti teşkil eden, kainat tarihinin hepsini ve ilahî vahdaniyetin tecellisini kendine toplayan bu insan, mükemmel bir hayatın varlık sebebidir.

Bu, Goethe'nin "öl ve ol" dediği emrin manasıdır. İnsan-ı Kâmil mertebesine ancak ben duygusunun öldürülmesiyle ulaşılır.

O zaman Allah, bizim dahlimiz, şahsi hayatımız ve ortak tarihi yaşantımız olmaksızın yukarıdan idare eden bir imparator olarak algılanmaz. Aksine insan, bu sonsuz arınmaya ve Allah'ın ezeli yaratıcı filine katılmaya muktedir olduğu zaman, (damarlarındaki) al kanın akışını sağlayan, bitkilerin yeşil özünü yapan ve evrensel hayatı ezelden yaratan ilâhi gücü, vahdaniyet sıfatıyla ruhunun ta derinliğinde hisseder.

Mevlâna'da bu öze dönüş özleminin muhteşem görüntüsü, doğduğu kamışlıktan kesilen neyin şikâyetidir. Bu, aynı zamanda Goethe'de olduğu gibi Mevlâna'da da ateşte yanan kelebeğin hikâyesidir.

Mevlâna'nın da kabul etmediği alimlerin şekilciliğinin ötesindeki gerçek din ile birbirimizi bilinçlendirmeliyiz. Mevlâna "gerçek câmi, velilerin kalbindedir" der.

Goethe, bir kilisenin ya da bir papazın aracılığı olmadan Allah ile direkt birliğe kavuşmaya çalışarak "zühde ve takva" içinde yetişmiştir. Hayran olduğu Spinoza vasıtasıyla insan, dünya ve Allah üçlü birliğini keşfetmiştir. Mevlâna'nın batıdaki çağdaşı ve manevî kardeşi olan üstad Eckart da insanın Allah'ı anlayabileceği "ulûhiyet" düşüncesini buldu. Mevlâna vasıtasıyla Goethe, Budizmin "canlı uyanıklığı" gibi tamamen uyanık insan, gerçek özünün hakikatine ulaşan kâmil insana doğru yolculuğa girer. Mevlâna'da bu insan, mineralden bitkiye, bitkiden hayvana, hayvandan insana, in-

sandan ilahî yönlü insana yükselişin bütün merhalelerini katederek bu seyrü seferi gerçekleştiren kâmil insandır.

Mevlâna'nın "Yeni doğuş" , Goethe' nin "Yeni bülûg" dediği uyanışla insanların birbirinde dirilişi, önceki bütün bağlardan kurtulup evrensel " ben " in hakiki "ben" olduğunu bilen insanın dirilişidir. Zira insan, bütün tabiatın tekâmülünü ve kendinde şurulan insanlann ortak tarihini tekrar yaşamayı bilir.

Bu "Kâmil insan" tabiat ile bir bütün oluşturur. Her parçada bütün, her atomda bir güneşi görebilir.

Bu kâmil insan, beşeriyet ile bir bütün oluşturur. O, hemcinslerinin ve varlığın bütünlüğü içinde bütün bir beşeriyettir. Bu kâmil insan, Allah'ın ezeli yaratıcılık fiili ile bir bütün oluşturur. Zira tabiatın ve insanların evrensel yükselişinin dahili gücü, doğumla, uyanıklıkla ve insanın dirilişiyle en yüksek mertebeye ulaşır. Bu dahili güç, bizi her şeye bağlayan ilahi aşkın gücüdür. Mevlâna "Aşkta doğdum, bizzat kendimden daha büyüğüm: iki defa doğdum, birinci defasında Şems'de, ikinci defasında da aşkta doğdum" der (Şems Divanı) ve Goethe "Aşk ateşinde ölümü isteyen insanı övmek istiyorum" der ve şöyle devam eder:

"Senin doğduğun ve senin doğumuna sebep olduğun aşk gecelerinin serinliğinde yine bir olan Allah seni öldürecek. Böylece çok yüce bir birlik oluşacak. Sen aydınlığa aşık olduğundan ateşin kelebeği tükettiği gibi tükenirsin. Bu "öl ve ol'u" anlamadığın müddetçe sen karanlık bir dünyada misafir olursun (Doğu Divanı).

Hayatında doğru yolu yitirmiş ve dünyanın öbür yansının nasıl öldüğünü görmeyen batı dünyasında, "Doğu ve Batı artık birbirinden ayrılamaz" diyen Goethe'nin tespiti günümüz trajik problemlerine ne güzel çaredir.

Bugün Faust tipli insanın fonksiyonu bitmektedir. Doktor Faust'un en büyük aksiyon arzusu, bugün artık sadece bir süpermarket mutluluğu ya da bütün uyuşturucu hapların geçici sarhoşluk arzusudur. Batının ekonomik politikasının postülatı ve süresi olan "homo economicus" tipi insan artık sadece, egoist menfaatiyle hareket eden üretici ve tüketici Faust tipli insanın hayaletidir. Bu insanın, gülünç amaçlarına ulaşmak için bilim ve teknolojinin kendisine verdiği bütün imkanlar ve eşyaya ve insanlara hakimiyetini antmaktan başka gelecek düşüncesi yoktur. Kavramlarla ifade edilemeyen sevgi, güzellik, ortak iman gibi tamamen insanî olan iletişimlerin yerini, bilgisayarların ikili diline indirgenmiş olan bir haberleşme biçimi almıştır. Bilgisayar, mükemmel bir araçtır; fakat insanî ihtiyaçlara cevap vermekten acizdir.

Bu, saçmalığın ve tamamen insanî yani ilahî olan gayelerden mahrumiyetin dünyasıdır.

Bugünkü hayatı meselelerimiz, artık ne teknik, ne ekonomik ne siyasîdir. Buna karşılık, hayatın yüce manası ve gayesiyle ilgili yani bütün dinlerin ve hikmetlerin öngördüğü gibi Mevlâna ve Goethe'nin de cevaplamaya çalıştığı dinî problemlerdir.

Mevlâna ve Goethe'nin kurtuluş reçetesiyle, Dünya gemisini batırmadan kültürel bir değişimi bir an önce yapmamız gerekir.

Kültür, bir insanın ya da bir topluluğun tabiatla diğer insanlarla ve Allah ile sürdürdüğü ilişkilerin tümüdür.

Rönesansdan beri Batı kültürü, kendi menfaatleri için tabiatı hareketsiz, manasız bir metâ olarak telakkî etmektedir. Yine bu kültüre göre tabiat ve insan arasında sadece efendinin kölesi ile, mülk sahibinin malı ile ilişkisi gibi bir ilişki mevcuttur.

Buna karşılık Doğu dünyasında şöyle bir inanç meydana geldi: Peygamberlerin sözleri ya da tarihin olayları kadar önemli olan tabiattaki varlıklar, Kur'an-ı Kerim'in beyan ettiği gibi Allah'ın bizimle konuştuğu ve bizim mana tilsimini çözmemiz gereken bir dili konuşan ve çok yüce ve çok güzel bir hayata çağrı yapan ayetlerdir.

Rönesans'tan bu yana Batı kültürüne ve insanların birbiriyle mücadele ve rekabetine dayanan pazar ekonomisinin doğuşu, Hobbes'in yazdığı gibi insanı, insan yiyen bir canavar haline getirdi. Batı kültürü sonunda fertlerin, toplulukların, milletlerin, kendi menfaatleri için çarpıştığı fecî bir ortam, şiddet ve bloklar arasında terör meydana getirdi.

Ferdi ya da kolektif halde yaşayan ferdi, herşeyin merkezi ve ölçüsü olduğu bir felsefî görüş olan ferdiyetçilik (individualizm)'e karşı Doğu'nun dinleri ve hikmetleri insanlardan bir komünate yani "ümme" meydana getirdi. Bu ümme anlayışında her insan diğer insanların geleceğinden sorumludur.

Rönesans'tan bu yana Batı kültürü, insanın, kutsal boyutunun körelmesiyle, imanının en son manasında anlaşılmasıyla ve hayatın Allah'a bakan yönünün dışlanmasıyla kendini karakterize eder. Fransız yazar Andre Malraux şöyle yazıyordu : "Bizim Batı medeniyetimiz, hayatın manası nedir sorusuna, bilmiyorum cevabını veren tarihteki tek medeniyettir "

İşte yapılacak beşerî değişimin genişlik boyutu budur.

Bu beşerî değişim ancak, Mevlâna ve Goethe'nin fikirlerinin birleştirilmesi ve Doğu ile Batı'nın yeni bir diyalogu ile gerçekleştirilebilir.

Beşerî değişim, sadece kültürel değişim değildir. Zira eğer bu faustien anlayış ve bu zihniyetle iflâs eden Batı, insanlığın büyük ihtiyaçların cevap vermek istiyorsa, reklâm ve pazarlamanın meydana getirdiği sunî ihtiyaçlara değil gerçek ihtiyaçlara cevap vermelidir. Üçüncü dünya ülkelerinin batılılaşmış idarecilerinin de gereksiz ih-

tiyaçları bir kenara bırakarak kaçakçılık işbirlikçileri için değil, mağdur insan kitleleri için büyük bir kültürel değişim yapmaları gerekir.

Artık Batı'nın öncelikle silahlarını, lüks yaşantısını ve lüks mallarını fakir ülkelere ihraç etmemesi, suyun kurak yerlere nakledilmesi ve ekim işlerinde kullanılması suretiyle kuraklık ve açlığın yenilmesi için güneş ya da rüzgarla çalışan hafriyat makinelerini bu ülkelere ihraç ederek insanlığa hizmet etmesi ve endüstrisinde bu yolda köklü bir değişiklik yapması lazımdır.

Bu endüstriyel değişim, ruhi değişimle yani iş hayatı ve güncel hayatın gayelerinin bizzat değişimiyle sıkı sıkıya alakalıdır.

Bu değişimin mayası, insanî birliğin, yaşam birliğinin derin manasıdır. Her aksiyon, eğer kendi bütünlüğü içinde beşeriyetin menfaatlerini, ferdiyetçiliği (endivüdüalizm) ve yağmacı rasyonalizmin amaçlarından üstün tutamaz ise menfi bir yön alır.

"Bir ve Bütün"ün önceliği hakkında Mevlâna ve Goethe'nin nihâf dersi işte budur.

Mevlâna şöyle terennüm ediyordu:

"Ben deniz değilim

Fakat denizden de gayrı değilim

Ben tek olanın vahdaniyet şarabından sarhoşum."

ve Goethe cevaben şöyle diyordu:

"Ey Dünya ruhu! Dünya ve ahiret aksiyonu olarak bize nüfûz et ve şekillenen, ezeli ve ebedî güç olarak, değişir. Zira huzur zâhirde değildir. Her varlıkta ezeli ve ebedî Zat tecelli eder."

Allah'ın birliğine ulaşmak için her varlık, önce bir hiç olduğunu bilmek zorundadır.